

A nyelvtani nem hiányának következményei a magyar nyelvben

1. rész

Elekfi László emlékének

1. Bevezető gondolatok. A nyelvtani nem kategóriája a nyelvről való gondolkodás általunk ismert kezdetei óta foglalkoztatja a szakírókat. Ez nem is csoda, hiszen a nyelvtudomány bölcsőjét mind indoeurópai nyelveken és nyelvekben gondolkodók ringatták, s ezekben valóban fontos szerepet játszik a genusz.

Ezt a kategóriát a morfológia területén tartják számon mint a névszókat és névmásokat jellemző alapvető szóalaktani kategóriát, és már két és félezer évvel ezelőtt is felkeltette a nyelvről gondolkodók érdeklődését. Arisztotelésztől tudjuk, hogy az abderai Prótagorasz különböztette meg először a hímnemet (*ἄρρεν γένος*) és a nőnemet (*θηλυ γένος*) a *σκεύη*-től, aminek a jelentése 'minden olyasmi, amivel valaki vagy valami fel van szerelve' (,alles, womit jmd. od. etwas ausgerüstet ist'; BENSELER 1931¹⁵: 715). Ezt Arisztotelész *τὸ μεταζῦ*-nek, azaz 'közbülső'-nek nevezte, ebből később a görögben *οὐδέτερον*, latin tükörfordításban *neutrum* lett, s ez azt jelenti: 'egyik sem a kettő közül'. Fontos tény, hogy már a kezdetektől élesen megkülönböztették a természetes, biológiai nemet a nyelvtani nemtől a görögben is, ahol ugyan mindkettőre a *γένος* főnevet alkalmazták, a latinban azonban csak a nyelvtani nemet jelölte a *genus*, míg a természetes nemet a *sexus* kifejezés jelentette (LEUMANN–HOFMANN–SZANTYR 1965: 5).

A szókincs bizonyos elemeinek nemek szerinti osztályozása kisebb vagy nagyobb mértékben ma is jellemző az indoeurópai nyelvekre. Érthető tehát, hogy a modern európai nyelvtudomány kezdeti korszakától kezdve ismét foglalkoztatni kezdte a nyelvek kutatóit ennek a jelenségnek az eredete, funkciója. Kézenfekvőnek tűnhetett, hogy a természetes nemek megkülönböztetésén alapult ez a grammatikai eszközrendszer, hiszen ahol nyelvtani nemről beszélhetünk, ott ez az élőlények vonatkozásában valóban sokszor hozzájárul egy-egy főnév vagy névmás jelentéséhez. (Nem kis gondot okozva a modern genderelméletben, vö. pl. KÁLMÁN 2013; KISS 2014; PÉLI 2009; VASVÁRI 2014 stb.; 1. továbbá a legújabb angol írásmódban az élőlényekre utaló személyes névmások nem-semlegesítését, pl. *(s)he*, vagy az 'elnök úr/asszony' minősített kifejezések helyett a semleges *person* és a rá visszautaló *it* névmás használatát is. Bár az angolban a 'nyelvtani nem'-et is a *gender* szó jelöli, mi ezt a kérdéskört végképp nem tekintjük a témánkhoz tartozónak.) Ugyanakkor a természetes nemre utalásban is rengeteg ellentmondásba ütközünk. Túl sok a kivétel, gyakori a hímnemű egyedekre egyaránt vonatkozó forma, azaz a *communia*, főként a többes számot jelölő és a függő esetű szóalakok között; és hát mi indokolja, hogy egy *asztal* hímnemű vagy éppen nőnemű, különösen, ha ez a besorolás nyelvenként sem egyező, pl. lat. *mensa*, *-ae f.*; de ném. *der Tisch*).

A nyelvtani nem kialakulásáról szóló elméleteket magyarul igen részletesen ismertette már 1958–1959-ben FODOR ISTVÁN; a nyelvtani nemnek indoeurópai

nyelvekben megjelenő nyelvi formáit, a nyelvek egymásra hatásakor megfigyelhető változásait itthon többen is vizsgálták (STANITZ 1987; ÓRSI 2011). Legutóbb H. VARGA MÁRTA készített a biológiai és a nyelvtani nem nyelvi kifejezésének lehetőségeiről, a felismerhető szabályosságokról és a szabálytalanságokról több európai nyelvet átfogó rendszerező tanulmányt (2016).

A magyar nyelvből hiányzik minden grammatikalizálódott eszköz, amely ilyesféle szempont szerint osztályozná a megnevezési formákat, beleértve a természetes nemre utalást is. A szókincsnek a természetes nem megkülönböztetésére szolgáló lexikai elemeit – beleszámítva a *királynő*, *királyné* szavak utótagjait is – nem tekinthetjük a nyelvtani nem grammatikai kategóriájába tartozónak, hiszen nem jár velük semmiféle nyelvtani változás a szöveggörnyezetükben. Azt, hogy esetenként más és más lehet például a megszólítás, köszönés módja a nők és a férfiak irányában, nem nyelvi, nyelvtani követelmények, hanem társadalmi elvárások: hagyományok vagy épp újítások szabályozzák. Arról viszont, hogy nyelvünknek ez a hiányossága nem valamiféle fogyatékoság, nem okozza a kifejezőképesség szegénységét, BUDENZ JÓZSEF (1881) kis vitairata óta nemigen olvashattunk. A nyelvi tankönyvek – a magyart idegen nyelvként tanítók is – legfeljebb leszögezik a nyelvtani nem hiányának tényét; pedig ez nemcsak azt eredményezi, hogy egyes szófajoknak másmilyenek a megjelenési formái, alkalmazási lehetőségei, mint a minket körülvevő népek nyelvében, de rányomja a bélyegét a szintagmaalkotási lehetőségekre, a mondat szerkezetekéink másságára, végeredményben a nyelvi rendszerünk egészére és így a gondolkodásunkra is.

A köztudat a magyart a nehezen elsajátítható nyelvek között tartja számon, valószínűleg azért, mert nagyon sok szempontból eltér az újlatin, a germán és a szláv nyelvtanokból ismeretes elvektől. De azt hiszem, fordítva sem kisebbek a nehézségek. Emlékeztetnék itt a kötelező idegennyelv-oktatás gondjaira: a régi gimnazisták mumusára, a latinra, a sok évszázados német hatás hatástalanságára, a sok évtizedes oroszitanítás „eredményeire”, vagy arra, hogy mennyi fáradozásba és pénzbe kerül napjainkban, hogy a legalább középfokú idegennyelv-tudáshoz kötött diplomájukat végre átvehessék a két idegen nyelvet sok éven keresztül tanuló, felsőfokú tanulmányaikat egyébként sikeresen abszolváló, végzett hallgatók.

Talán könnyebb lenne leküzdeni a nyelvtanulási nehézségeinket, sőt még az anyanyelvi nevelésünknek is javára válhatna, ha a magyar nyelv sajátosságait a saját belső törvényszerűségei részletesebb feltárásával s nem a többnyire indoeurópai nyelvszemlélettel kialakított fogalmi skatulyákba való begyömöszölésével próbálnánk megérteni, illetve megértetni, mert ez utóbbi módszer könnyen Prok-rusztész ágya lesz.

Bemutatni, hogy a nyelvtani nem hiányának milyen következményei is vannak a magyar nyelv egész rendszerére, olyan összevetés révén látjuk lehetségesnek, amelyhez fel kell használnunk a genuszos nyelvek párhuzamba állítható sajátosságait is.

2. Miben mutatkozik meg a nyelvtani nem? Az indoeurópai nyelvekben a főnév inherens tulajdonságának tekintik a nyelvtani nem szerinti hovatarozást, ami a többi szófajra az egyeztetés által terjed ki aszerint,

hogy milyen kapcsolatban állhatnak a főnévvel. A mondat szerkesztés alapelveinek megfelelően ezekben a nyelvekben a világ valós és elképzelt entitásait jelölő főnévvel egyeztetni kell minden olyan elemét a mondatnak, amely az adott főnévre, pontosabban annak denotátumára vonatkozik. Ennek megfelelően azokat a szófajokat érinti a genusz jelensége, amelyekkel a főnév predikatív vagy jelzős szókapcsolatokat alkothat, tehát elsősorban a mindkét pozícióra alkalmas *névmásokra* és a *melléknévvel* rokonságot mutató szófajokra terjed ki a nemek szerinti megkülönböztetés. Így figyelmet kell szentelni a *számnévnek*, az *igenveleknek*, sőt az *igék* ragozási rendszerének is, a segédszók közül pedig a *névelők* kapnak egészen különleges szerepet ebben a vonatkozásban.

A *szintagmán belüli* „nemben, számban és esetben kötelező” *alak* egyeztetés mindig nagy hangsúlyt kap az indoeurópai nyelvek tanulása során. Kevesebb szó esik a szövegalkotás tanítása, gyakoroltatása közben arról, hogy a nemre utalásnak hatalmas *kohéziós ereje van a mondat egység határán túl is*. Pedig a névmások genusz szerinti megoszlásában elsősorban ez a fontos, hiszen a mutató névmás kivételével a többi főnévi névmás csak minimális mértékben vesz részt jelzős szerkezetek alkotásában, megkerülhetetlenek viszont az anaforikus kapcsolatok megteremtésében, nemcsak az összetett mondat, de az *egész szöveg koherenciájának biztosításában is*.

A minimálisra csökkent morfológiájú angol nyelvben a *nem*, a *gender* kifejezése a mai nyelvállapotban épp az élőlényekre utaló személyes névmásokra korlátozódik, ezzel válik a legegyszerűbbé a lehetséges antecedensek közül az aktuális egyes szám harmadik személyűnek az azonosítása. Mivel pedig az élettelen dolgok nemek szerinti megkülönböztetése a megszemélyesítések kivételével gyakorlatilag megszűnt (kivételt képeznek a még mindig nőneműnek tekintett *hajómegnevezések*), az élőlényekre utaló egyes szám harmadik személyű személyes (és a ragozott alakjának is tekinthető birtokos, továbbá a belőlük összetétellel alkotott visszaható) névmások megosztottsága hagyományosan és értelemszerűen a természetes (és általában eléggé nyilvánvaló) biológiai nemet tükrözi.

3. Élő vagy élettelen? A szókincs elemeinek osztályokba rendeződése – legalábbis az indoeurópai nyelvcsaládban – nagy valószínűséggel az élőlények és élettelen dolgok megkülönböztetésével indulhatott. A cselekvés végrehajtására képes élőlényekről szóló megnyilatkozásokban szükségessé válhatott a szenvedő, passzív fél (*patiens*) megkülönböztetése az aktív cselekvőtől (az *agens*től), míg az élettelen dolgokra irányuló aktivitásnál ez magától értetődő. E mellett a kiindulási lehetőség mellett szól a semleges nem általánosan érvényes fő szabálya, amely minden olyan nyelvben jól demonstrálható, ahol az esetek morfológiailag jelöltek: a semleges nemű szavak *alany-* és *tárgyesete* következetesen megegyezik. Ennek az a magyarázata, hogy az élettelen, tehát *nem-agens* létezőket jelentő főnevek eredetileg nem is lehettek *alanyai* a cselekvésről referáló állításnak, mindig a *pacienst* fejezték ki, ami az élőlényt jelentő szavaknál ezért *akkuzatívuszi* alakban rögzült. Később az életteleneket jelentő, és akkor még valószínűleg se nem *hím-*, se nem *nőnemű* szavak (*neutrum*) „*alanyként is fellépő elemei egyéb lehetőség híján az akkuzatívuszi alakot alkalmazták a nominatívusz kifejezésére is*”. (HAVAS

2011: 77.) Vö. lat. *ovum* 'tojás, tojást', *ova* 'tojások, tojásokat'; ógör. *τὸ ὄστέον* 'csont, csontot', *τὰ ὀστέα* 'csontok, csontokat'¹. A semleges nem kialakulásának és az élő–élettelen ellentétnek az összekapcsolását segíthették olyan szinkrón nyelvi tények, hogy például az orosz nyelvben ugyanez a ragozási szabály nemcsak a semlegesneműként számon tartott főnevek esetében érvényesül, hanem az élettelen dolgot jelentő hímneműek paradigmájában is, még ha a nyelvtörténet más-más fejlődési ívet rajzol is a különböző indoeurópai paradigmák kialakulásáról. (Vö.: *стол* 'asztal, asztalt', *столы* 'asztalok, asztalokat'; de 'fiú' = *мальчик*, 'fiút' = *мальчика*; 'fiúk' = *мальчики*, 'fiúkat' = *мальчиков*.)

A *sexus* szerinti nyelvtani különbségtevés jelentősége kezdetben az élőlényt jelentő főnevek között is elhanyagolható lehetett, a szükséges információhoz a főnév lexikai jelentése elegendő tájékoztatásul szolgált, mint ahogy szolgál ma is a *genus* nyelvtani kategóriáját nem ismerő nyelvekben is. A szójelentés hatását felerősíthette a szóvégek összecengengetése: a nőnemre gyakran jellemző *-a*(~*-e*) melléknévi végződésnek lehet ez a magyarázata. A hangsúlytalan szóvégek kopása és a sokszor klitikumként is csatlakozó szóelemek találkozásait kísérő hangtani változások a különböző nyelvekben persze jócskán felülírhatták az esetleg korábban meglevő hasonló hangzást is. A hímnem és nőnem átterjedését az élettelen dolgok neveire sokféleképpen és néha sehogy sem magyarázhatjuk (vö. H. VARGA 2016), de feltételezhetően hozzájárult a biológiai és a nyelvtani nem szétválásának folyamatához. Míg az utóbbi részben megmaradt egyfajta lehetőségnek a természetes nem megkülönböztetésére is (pl. a 'farkas' általában *lupus*, *-i*, *m*, de Romulusék felnevelője *lupa*, *-ae*, *f*), egyre fontosabb elemmé vált a szövegkohézió nyelvi eszközkészletében annak ellenére, hogy a külön nyelvi fejlődés során rengeteg homonima és összeolvadás alakult ki a névszói paradigmákban. A latinban például a mássalhangzós és félhangzós tövű névszóragozásban (3. és 4. deklináció) a semlegesek említett nominatívuszi és akkuzatívuszi eseteit leszámítva egyáltalán nincs nem szerinti megkülönböztetés a függő esetalakokban. A magánhangzóra végződő tövek nagyjából megoszlanak ugyan: az 1. és az 5. deklináció *-a*- és *-e*- tövű főneveinek többsége nőnemű, az *-o*- tövűek (2. deklináció) általában hímneműek, de a függő esetekben itt is sok a homonímia. Ráadásul a kivételeket is be kell bifláznia a latinul tanulóknak, mert a *genus* magán a főnév alakján nem feltétlenül látszik meg, azt mindig a szótípus szerinti deklinációnak megfelelően kell ragozni, viszont a melléknévek és névmások egyeztetése már a főnévi nemhez is igazodik, de a saját tótípusuknak megfelelő végzésekkel, l. 'ókori földműves' = *agricola antiquus* (fn 1. dekl., masc. → mn: masc., 2. dekl.); 'jó talaj' *humus bona* (fn 2. dekl. fem. → mn: fem., 1. dekl.); 'új vírus' = *virus novum* (fn 2. dekl., neutr. → mn: neutr., 2. dekl.); 'rövid idő' *tempus breve* (fn 3. dekl., neutr. → mn: neutr., 3. dekl.); 'jobb kéz' = *manus dextra* (fn 4. dekl., fem. → mn: fem., 1. dekl.), 'ünnepnap' *dies festus* (fn 5. dekl., masc. → mn: masc., 2. dekl.) stb. Ha a melléknév történetesen mássalhangzós vagy *-i*- tövű, tehát a 3. deklinációba tartozik, ott a hímnemű és nőnemű névszók még a nominatívuszból is csak a néhány háromvégződésű melléknév esetében különböznek (pl.

¹ Az alapfokú nyelvtanításból megismerhető nyelvi tények bemutatásakor eltekintek az ilyen nyelvkönyvek valamelyikére való állandó hivatkozástól.

celer, celeris, celere 'gyors'), de a ragozásban csak a semlegesneműek azonos nom.=acc. végződésai térnek el a többi nemtől.

Az élő–élettelen nyelvi szembeállítását és ezzel a nyelvtani nem kezdetleges megjelenését szokták látni olykor a magyarban is a *ki?* és *mi?* kérdő névmások következetes megkülönböztetése miatt. A magam részéről óvakodnék ettől a feltételezéstől több okból is.

Mai nyelvünkben a kérdő *ki*-t nem általában az élőlények, csupán emberek azonosításának igénye esetén használjuk (beleértendő természetesen, ha ez a megszemélyesítés stilisztikai eszköze), de nem szerepelhet már a biológiai nemük szerint egyébként lexikailag megkülönböztetett, esetleg tulajdonnévvel megjelölt állatok iránti érdeklődésekben sem. Ha a gyerek sírva szalad hozzám, mert monokli van a szeme alatt, tudni akarom, *ki* bántotta, de ha fogak nyoma van a lábán, annak járunk utána, *mi* haraphatta meg. Ha a focista megsérül a pályán, a kérdés az, hogy *ki* rúgta meg; ha a tehenészt éri baleset az istállóban, nem azt kérdezem: „*Ki* öklelte fel?“, csak azt: „Melyik bika (vagy tehén) volt az?“

Nyelvünkben azonban még a személy – nem-élőlény grammatikai megkülönböztetése sem kötelező előírás, mert a nyomatékviszonyok döntenek el, hogy valamit mutató vagy személyes névmási elemmel említünk-e kötelező vonzatként egy anaforikus utalásban, pl.: *Húzd alá a főneveket, és olvasd fel őket hangosan!* – *Húzd alá a főneveket, de csak azokat olvasd fel, amelyekben ly van! Ha nincs bennük ly, ne is törődj velük, azokkal a továbbiakban nem foglalkozunk!* És persze a személyekre vonatkoztatott utalásban sincs semmi bántó, ha például egy fényképen mutatjuk, vagy egy távolabb álló személy felé intve mondjuk: *Ez itt / Az ott a nagypapám.* – Mindezek fényében érdekes viszont az a megszorítás, amit a számállapot-határozó használatában figyelhetünk meg. Míg a *Három már megérkeztek* mondat vitathatatlanul emberekről szól, nagy valószínűséggel a *Három már megérkezett* mondatot fogjuk használni, ha várt csomagokról, kirándulókat szállító buszokról, sms-üzenetekről stb. beszélünk. Az osztályban azt kérdezem: *Hányan hiányoznak*, de a rókák által meglátogatott csirkeólnál már azt: *Hány hiányzik?*

Visszakanyarodva a *ki* névmáshoz: különösen a vonatkozó és határozatlan használatú egyedei a nyelvtörténet során korántsem mutatták a kérdésben ma megfigyelhető megkülönböztetést, vö. csak a Toldiban is idézett Ilosvay-sort: „és *kit* a csizmáján viselt, *sarkantyúját*“. A vonatkozó *aki* használatában pedig ugyan még sokakat ingerel, napjainkban mégis úgy tűnik, feltartóztathatatlanul terjed a *cégünk, aki...*; *a kormány, aki...*; *egyetemek, akik...*; *négy olyan megye, aki...*; *azok az országok, akik...* stb. (Talán nem érdektelen azonban, hogy ezek a köztévéből, hivatásos beszélőktől, szövívőktől származó példák mind embekek által képviselt és irányított intézményre utalnak.)

4. A nyelvtani nem megjelenése a szófaji rendszerben. A továbbiakban abból a tényből indulunk ki, hogy az indoeurópai nyelvekben minden főnévi lexéma beletartozik az adott nyelvben (esetleg nyelvjárásban) létező két vagy három nyelvtani nem valamelyikébe – némelyik a szövegbeli aktuális jelentésétől függően akár többre is. Milyen hatással van ez a szókincs többi elemére?

Az nyilvánvaló, hogy a főnevekkel szintagmatikus kapcsolatba nem lépő szófajok – az elsődleges mondat- és kötőszók, módosító partikulák – eleve kívül maradtak a nemek szerinti osztályba tagozódáson. A szükségszerűen adverbialis szintaktikai pozícióba kerülő névszói és névmási eredetű másodlagos elemei a szókinsnek – a határozószók és igekötők, valamint az ige bővítményeinek szemantikai viszonyát jelölő előjárók, illetőleg névutók – pedig kikerülni látszanak ez alól a hatás alól. A tipikusan a *dnominális* bővítményként szereplő szófajokra azonban az egyeztetési kötelezettség következtében sajátos *alkalmazkodóképesség* vált jellemzővé: az etimológiailag azonos tövek a domináns főnévhez aktuálisan igazodó végződéseket vettek fel, ezáltal már lexémaként is többalakúvá váltak. Ez a többalakúság általában jellemző a főnevet determináló névszókra, igenevekre, névelőkre, valamint a névmásokra.

4.1. A névmások különleges állapotot mutatnak ebből a szempontból. Amint a fentiek alapján várható, genus szerinti változékonyságot tapasztalunk minden olyan névmáson, amely jelzőként kerülhet kapcsolatba egy főnévvel, tehát a melléknévi jelentésárnyalatot is hordozó névmásokon. Ezek általában etimológiailag azonos névmási tövön, esetleg sajátos, névmási esetvégződéssel mutatják a *kérdő és határozatlan típusoknál* a semleges nem főszabályából eredő nominativus–accusativus egyezést (pl. lat. nom. *quis – quid*, acc. *quem – quid*), ami az élő–élettelen általános szembeállítását tükrözi; csak a *mutató és vonatkozó* értelmű névmásokon érvényesül a nőnem megkülönböztetése is (*is – ea – id, hic – haec – hoc, qui – quae – quod* stb.).

A természetes nem kifejezési igényének elsődlegességével ütközni látszik, hogy a kizárólag főnévi értékben használható *személyes és birtokos* névmások közül sem az 1., sem a 2. személyre utalók nem mutatnak genus (vagyis egyben *sexus*) szerinti megoszlást: ismereteim szerint egy indoeurópai nyelvben sincs 'énfiú' vagy 'tenő' jelentése semelyik egyenes vagy függő esetalakjuknak sem. A beszédpartnerek eleven kommunikációs kapcsolata nyilván feleslegessé teszi ennek az információnak a nyelvi megformálását. Ezek a névmások jelzőt nem kaphatnak, viszont a *predikatív és értelmezős szerkezetekben*, valamint a mondategység határán túlmutató *anaforikus utalásokban* a többalakú szófajok már *egyeztetődnek* a beszélőnek és partnerének a „normális” beszédhelyzetekben nyilvánvaló biológiai nemével is. (A névmások sokezer éves történetében nem nevezem „normális”-nak a csupán néhány évtizede létrehozható e-mail- és egyéb online kommunikációs kapcsolatokat.) Figyelmet érdemel azonban, hogy a beszélőtől és a beszédpartnertől különböző – harmadik – személy(ek)re utalás mennyire van rokonságban az élő és élettelen környezetre egyaránt utaló többalakú mutató névmásokkal. Az ógörögben és a latinban is ezek használatosak harmadik személyű személyes névmás gyanánt. – A *birtokos névmások* genus szerinti *váltakozása* pedig nem a birtokos, hanem a *birtok nemére* utal (vö. lat. *amicus meus, ancilla mea*; ném. *meine Freundin*; or. *moё нисъмо*, illetve *чей – чья – чьё* 'kié').

Az első, illetve második személyű névmással *koreferens visszaható* névmásoknak viszont lehet nemre utaló változatuk (l. ógör. 'magam' acc. *ἐμαυτόν / ἐμαυτήν*, 'magad' acc. *σεαυτόν / σεαυτήν*). Jellemző az oroszban a nyomósító

szerepű, (a magyar *én magam* típusú) értelmezőszerű szerkezetekben használatos *сам – сама – само* egyeztetődése, ellentétben a tényleges visszahatás esetén mindenkire egyaránt eleven patiensként utaló *себя* egyetlen alakjával. Ez a tény pedig alátámasztja azt a hipotézist, hogy a *genusz* kategóriája elsősorban a koherens szövegalkotásra szolgáló anafora eszközöként válhatott fontossá, ezért maradhatott meg még a modern angolban is az egyes szám harmadik személyű személyes névmásoknál. És ezért nem tartom eretnek gondolatnak, hogy az indoeurópai *genusz* nem csupán a főneveknek inherens tulajdonsága, hanem a mára kialakult 3. személyre utaló személyes névmásoké is, amelyek valóban helyettesítik a főneveket.

4.2. A melléknév a főnevekhez a legtöbb szállal, a legsokoldalúbb viszonyban kötődő szófaj. A főnévvel megnevezzük a világ dolgait, de a mellénevek jelölik meg azokat az érzékszervileg megtapasztalható külső, anyagi vagy gondolatilag kikövetkeztethető, esetleg csak elképzelt belső, szellemi tulajdonságokat, amelyek alapján a dolgokat egymástól megkülönböztetjük: szín, alak, méret, minőség, állapot, térbeli és időbeli meghatározottság (pl. *szélső, új*) stb. És mivel egyetlen észlelt vagy feltételezett tulajdonság sem létezik valamilyen hordozó nélkül, a melléknév akcidentiális jelentése mindig egy főnévvel – vagy azt helyettesítő névmással – jelölt szubsztanciára vonatkozik. Ha összefüggésük a mondatban fő mondanivalóként jelentkezik (vagyis a kérdéses minőséget állítjuk az adott szubsztanciáról), predikatív kapcsolatba kerül a két szó, amit a beszélő intonációval, szórenddel, kopulával, a nyelv eszközeiből adódó egyeztetéssel tud jelölni. Ha csupán a pontosabb kifejezőmód érdekében említünk egy olyan jellemzőt, ami akár predikáció is lehetne, de az aktuális közleményben csupán másodlagos, mellékes információ, jelzős szerkezetben determinálja a főnevet, de ebben az esetben is alapvető követelmény, hogy kiderüljön, melyik főnévhez melyik melléknév tartozik. Erre kiváló lehetőség a *genuszt* alkalmazó nyelvekben az egyeztetés, ami azonban korántsem jelentheti a végződés mechanikus ismétlődését. Erről fentebb a tőtípus és a nemek különbözősége kapcsán is volt már szó, s jól mutatják ezt mindazok a nyelvek, amelyekben még világosan megkülönböztethetők az egyes nemek és eltérő tövek bizonyos esetalakjai, mint a görög, a latin vagy a modern szláv nyelvek közül például az orosz. (Pl. ógör. *ὁ βασιλεύς μέγας* 'a nagy király', akk. *τὸν βασιλεῆ μέγαν*; lat. 'ua.' *rex magnus*, gen. *regis magni*; or. *точное время* 'pontos idő', gen. *точного времени*.)

Vannak fogódzók az ilyen nyelvet tanulók számára is: a tövek, végzések, képzők, bizonyos jelentéskörök jelezhetnek bizonyos szabályosságokat, de mindig marad jó sok kivétel. A szótárakban megadott alakokból többnyire ki lehet következtetni a tőtípust, a görög és a német szótárak feltüntetik a főnév nemét mutató névelőt is, a latin lexikológiai hagyományban a nominatívuszi és genitívuszi alak együttese mutatja, melyik deklináció szerint kell a főnevet ragozni, de hogy milyen alakban kapcsolódhatnak hozzá a mellénevek, a participiumok, a névmások, azt a két esetalak után legalább *m*, *f*, *n* formában rövidített *genusz*-jelzés alapján lehet csak bizonyosan tudni. Ezért az idegen nyelv felől indulónak „be

kell vágnia” a lexémával együtt azt is, hogy milyen nemű, és ezt nem könnyíti meg sem az, ha a névelőt, sem az, ha egy rövidítést kell hozzátanulnia. Mert hiába van meg az anyanyelvében is ez a kategória, semmi sem garantálja, hogy az adott főnév neve a két nyelvben egyezik. Ezért szokták a magyarul tanulók örömmel nyugtázni, hogy erre legalább nem kell figyelniük.

Némileg könnyebb a helyzet az orosz nyelvvel, ahol a főnevek túlnyomó többségében már a lexéma alapalakjának számító alanyeset is mutatja a nembeli hovatarozást (-a, -я nőnemű, -o, -e, -мя mindig semleges, a kemény mássalhangzóra végződők hímneműek). Itt a melléknévi egyeztetés legtöbbször hangtanilag is igazodik a főnévi szövéghöz, a jelzői használatban még rá is dupláz azzal, hogy agglutinálódott az eredetileg artikulusi funkciót betöltő *ji/ja/je* mutató névmás. Ezzel a jelzős szerkezet egységét emeli ki, ami azért is fontos, mert az oroszban az egyeztetett jelző állhat a főnév előtt, de a főnév után is, és nincs artikulusz, ami a szókapcsolatot összefogná. Így kialakultak a csak melléknévekre jellemző végzödések (hímnemben -ыŷ/-уŷ/-оŷ, nőnemben -аŷ/-яŷ, semleges nemben az -оe/-еe) és velük a saját ragozásuk is. A melléknévnek ez a teljes alakja a jelzőre nézve kötelező, a predikatív egyeztetésben többnyire elegendő a rövid alak, amely persze szintén egyezik az alannal nemcsak számban (és ragozhatatlanként az egyetlen esetében), hanem genusz szerint is.

4.3. A z i g e n e v e k szinkrón szempontból nézve az igei jelentés valamilyen névszói értékű használatát jelentik. Elvben minden igéből képezhetünk ige neveket, képzőik a legproduktívabb szóalkotó elemek. Amikor a beszélő főnévi vagy melléknévi értékben – alanyi, tárgyi, határozói funkcióra, illetve jelzőként – ige nevet alkalmaz, azt úgy rendeli alá egy valódi állítmánynak, hogy megörzi az ige denotatív jelentésével együtt annak aspektuális tartalmát (relatív, az aktuális állítmányhoz viszonyított időre utalását), nem veszíti el az igenem szerinti (transzitiv/aktív/mediális/passzív) szerkezetsszervező képességét, tehát vonzza az annak megfelelő bővítményeket is. Elvesznek viszont az ige állítmányi pozíciójában nélkülözhetetlen tulajdonságok: az igei, konjugációs végzödések ugyanis a tempus (vagyis az eseményidőre vonatkoztatás) és a modus (a beszélőnek az esemény tényszerűségéhez való viszonyulása) mellett a mindenkori alany személyét és számát mutatták. Mindazokban az esetekben, amikor egy partícipium mégis állítmányi szerepben fordul elő, az összetett igealakhoz ma már segédigére van szüksége. „Cserébe” részesül az új, névszói szerepkörhöz szükséges alak tulajdonságokból: a főnévként szolgáló ige nevek bizonyos főnévi toldalékokat vehetnek fel. Például a latin gerundium a 2. deklináció függő esetalakjait, miközben nincs nominatívusza; az infinitívuszok eredetileg egy latívuszi/datívuszi irányultságú névszói toldalékkal alakultak ki (vö. MORAVCSIK 1972); a magyar főnévi igenév ezen kívül a névszói személyjelöléssel utal a saját -nak/-nek ragos „alanyára”, bizonyára nem függetlenül a magyar birtoklás-mondatok szerkezetétől.

A genuszos nyelvekben a főnévi ige nevet semleges neműnek tekintik, főnévi ige neves fejű szerkezetekre semleges nemű névmással lehet visszautalni. A melléknévi értékű ige nevek – általában ezeket nevezük partícipiumoknak – a melléknévre jellemző alaktani ka-

tegóriákat vesznek fel, így alakulnak párhuzamosan deklinálhatóvá a mondatnak azzal a főnévi tagjával, amelyhez szintagmatagként kapcsolódnak.

Hangsúlyozzuk: így mindenképpen egy szinkrónnak tekintett nyelvállapot beszélőjének a szempontjából tekintünk az igenevekre, még ha az ógörög vagy a klasszikus latin szempontjából ezt mához képest évezredekkel korábban beszélték is. Nehéz lenne kétségbe vonni ugyanis a történeti nyelvtipológia azon tételét, hogy a participiumok eredetileg predikátumok voltak, s hogy „»a participium = deverbális nomen« képlet »de-verbális« momentuma történetileg csak abban az esetben tartható, ha verbumon nem a mai értelemben vett teljes paradigmájú szófajt értünk, hanem egy olyat, amelyet mindenekelőtt predikatív használata különböztet meg a többi szófajtól, sajátos személyragozása pedig vagy nincsen, vagy még kialakulóban van” (HAVAS 2011: 163, 165–172).

4.4. Az igék nél általában nem merül fel a genusz kifejezésének igénye, amíg egyszerű igeidőkkel van dolgunk, hiszen az igének mindig egy nominatívusszal megnevezett alanyra kell vonatkoznia, elegendő tehát a beszélőre vagy partnerére irányuló utalások megkülönböztetése a bárki/bármilyen egyéb harmadik személyűtől a személyragozással. Ez az ősi személyes névmások hozzátapadásával mehetett végbe a predikátumként álló szavakon. A magyar alanyi ragozás kijelentő módjában a jelen idejű 3. személyre vonatkozó állítmányt épp az eredeti ragtalanság megőrzése különbözteti meg az összes többi igealaktól – a folyton változó főnévi alanyok nyilván nem agglutinálódhattak –, míg a todalékait elvesztő angolban ez az egyetlen megmaradt személyrag. Az igeragozási rendszerek bővülése azonban szükségszerűen vezetett az összetettebb igealakok létrejöttéhez. Jól példázza a folyamatot a latin, amelyben a folyamatos igealakok még egyszerű todalékolással fejezik ki az idő- és módváltást ('lát': Sg.1., ind. ps. *vide-o*, praet. *vide-ba-m*, fut. *vide-b-o*, coni. ps. *vide-a-m*) és a szenvedő jelentést is (*vide-o-r*) stb., a perfecta actio-ban ez az igtető megváltozásán túl a ragozott létige (kopula?) hozzátapadásával érhető el (praet. *vid-eram*, fut. *vid-ero*, coni. ps. *vid-erim*). (Innen ered az igeragozás latin neve is: *con-iugatio* 'összekapcsolás'.) A szenvedő alakokhoz azonban már összetett igealakokat hoztak létre, amelyben a *participium perfectum passivi* adja az igei jelentés fogalmi tartalmát, passzív igenemét, befejezett aspektusát, miközben számban, esetben és nemben névszóként egyeztet az alannyal, az eseményidőhöz viszonyító tempust pedig és az alany személyével való egyeztetést különálló létige (kopula) biztosítja (*visus/a/um sum*). Vagy egy ógörög példa: a futurum perfectum aktív alakját a genusz és szám (és persze eset) szerint egyeztetendő participium perfecti és a létige személyt és számot mutató futurumával alkották meg: *πεπαιδευκ-ώς/-vía/(-ός?) ἔσομαι* 'amikor] majd felneveltem' (Az igenév jelentése nem teszi valószínűvé, hogy semleges nemű alannyal kellett valaha is egyeztetni.)

Az indoeurópai nyelvek igeragozási rendszereiben mindenütt megtaláljuk a participiumok segítségével alkotott formákat, ez pedig azt jelenti, hogy az igealak megválasztásában sem hagyható figyelmen kívül a nyelvtani nem szerepe. Különösen érdekes ebből a szempontból az orosz nyelv, amelyben ma egyetlen múlt idő használatos, ennek az egyeztetése azonban – rendhagyónak tűnő módon – az alany személyére nem, csupán a nemére és számára utal. Észre kell vennünk, hogy

a *-л/-ла/-ло* és a többes *-ли* végződések kísértetiesen hasonlítanak az állítmányi melléknévek rövid alakjára. A magyarázat a fentebb elmondottakban rejlik. A mai orosz nyelv egyszerű igealaknak látszó múlt idejű formája valójában egy *-l* képzős participium állítmányi alakja, amely eredetileg egy összetett múlt idő, a perfectum állítmánykiegészítői tagja volt. A perfectum a szorb nyelv kivételével a keleti és nyugati szláv nyelvekből kiszorította az ősi egyszerű praeteritum imperfektum és aorisztosz alakokat, és a múlt idő kifejezésének általános formájává lett. Az egyes szláv nyelvekben még további átalakulásokon ment át az igenév képzője is, és a *byti* kopula is, amely az oroszban teljesen eltűnt – talán nem függetlenül az oroszban általános névszói állítmány jelenségétől. (L. H. TÓTH 2011: 140–144.)

A participiumoknak az igeragozásban való megjelenésével függ össze, de a 4.3. pontban elmondottakhoz is tartozik, hogy az infinitivus esetében, amely alapalakjában valóban 'nem ragozható', szintén kialakulhattak participiumokkal létesített összetett formák. Ezért a latinban például a nagyon is gyakori *a c c . c . i n f .* és *n o m . c . i n f .* szerkezetekben ügyelni kell az összetett főnévi ige nevek nembeli, számbeli és esetbeli egyeztetésére is.

4.5. A számneveket szokták a melléknévek egyik alosztályaként kezelni, de ennél több figyelmet érdemelnek. – A s o r s z á m n e v e k valóban jól belesimulnak ebbe a felosztásba: egyébként sem mennyiséget jelölnek, hanem egy rendezett halmazon belül elfoglalt helyzetet, tehát jelentésükben is hasonlítanak az *utolsó, középső, szélső, bal* stb. melléknévekhez. Következésképpen funkciójukban és annak megfelelő alaki tulajdonságaikban is egyeznek velük, ami azt jelenti, hogy melléknévi végződések vannak, tehát az adott nyelvre jellemző módon mutatják az általuk jelölt pozíciót elfoglaló dolog nevének genuszát (*tertius*3). – A t ő r t s z á m n e v e k e t ugyancsak funkciójuk alapján kezelik melléknévként vagy főnévként – ez utóbbi esetben saját genuszértékkel ruházva fel őket, pl. a németben *das Drittel* vagy az oroszban nőnemű *четверть*. – A t ő s z á m n e v e k közül csak a legkisebb értékűek tükrözik a számlált dolgok főnévi genuszát: ógör. *εἷς/μία/ἓν* '1' – *δύο(!)* '2' – *τρεις* (m.+f.) / *τρία* (n.) '3' – *τέτταρες* (m.+f.) / *τέτταρα* (n.) '4'. A latinban az *unus/una/unum* és a *duo* (m.+n.) / *duae* (f.) mellett a *tres/tria* viszont a semleget választja külön a közös hím- és nőnemtől. A latinban 200–900 között a kerek százasok, a görögben pedig a kerek ezresek szintén háromnemű melléknévekként egyeztetődnek, természetesen többes számú formával: *ducenti/ducentae/ducenta*, illetve *χιλιοι/χίλια/χίλια*, stb. Az oroszban csak az *один/одна/одно* '1', továbbá a (hajdani duális számra még „emlékező”?) *два/две* '2' és *оба/обе* 'mindkettő', valamint a *полтора/полторы* 'másfél' egyeztetődik a főnév nemével, ez utóbbi három a nőnemet különbözteti meg a hím- és semleges nemtől. A németben csupán az *eins* számnév veszi fel a hozzá tartozó főnév nemének megfelelő melléknévi formát (*ein/eine/ein*). A t ő s z á m n e v e k túlnyomó többsége azonban az indoeurópai nyelvekben ragozhatatlan, nemcsak nemek, hanem eset szerint is, és ennek véleményem szerint két fő oka lehet. A t ő s z á m n é v jelentésénél fogva a melléknéveknél és a sorszámneveknél is jóval alkalmasabb arra, hogy elvonatkoztatassuk bármely számlálható dologtól, hiszen *kétszer kettő mindig négy* – ebben valószínűleg szerepe van a több ezer éves matematikai gondolkodásnak. Ugyanakkor a főnévvel alkotott szókapcsolatának

jelentésbeli alapja is eltér a mellékneveketől: míg azok a főnévvel jelölt entitások halmazán belül valamilyen megkülönböztető tulajdonsággal választanak ki egy aktuális részalmazt (amely egytagú is lehet), a tőszámnév mindig egynemű dolgok halmazán belül különít el azonos tulajdonságokkal rendelkező egyed(ek)et, tehát nem minősítéssel determinál, hanem partitív jelentése van a szókapcsolatnak. Ezt a tartalmat teszi explicitté például mai állapotában az orosz nyelv, amelyben az 1-nél nagyobb tőszámnévekkel létesített szintagmákban a főnév egyes vagy többes birtokos esetben kerül (még ha ez történetileg nem is egyforma fejlődés eredménye, amit persze az átlagbeszélő nem is tud), s a szerkezet alaptagjaként a birtokszó szerepében álló számnév ragozódik a mondatbeli funkciónak megfelelő eset szerint. (Pl. *через две недели* 'két hét múlva', ahol a számnév a birtokos esetben álló főnév nőneméhez igazodik, de eset szerint nem vele egyezik, hanem az előljárószó által megkívánt tárgyesetben áll.)

4.6. A másodlagos szófajok sajátosságait is befolyásolhatja a nyelvtani nem, ha azok a szövegbe épülő főnév aktuális viszonyait segítenek kifejezni, és a vele egyeztetéses kapcsolatban álló szavakból alakultak ki. Ezek között a legfontosabb a névelő, amit célszerűbb ebben az összefüggésben a r t i k u l u s n a k neveznünk, hiszen például a határozott artikulások számos nyelvben, így a bolgárban, a románban és a svédben sem előzik meg a főnevet, hanem a szövégre tapadnak.

Az artikulus, amely jelentésében a főnév határozottsági fokára utal – ismertségére a beszédpartnerek számára, vagy épp egy tetszés szerinti új példány bevezetésére –, kialakulásával más fontos feladatokat is vesz magára. Jelezhető vele a szófaji jelleg főnévire váltása (*Az első már megjött; the poor* 'a szegények'); megmutatja a főnév nemét (fr. *un collègue* 'kolléga', *une collègue* 'kolléganő'); nemmel is felruhazza a genusztól eredetileg független szófajt váltó elemeket is (pl. ném. *das Leben*); összetartja a főnévi szószerkezeteket, de le is választja nem odatartozó elemeket (*a magas, szőke férfi* ≠ *magas a szőke férfi*; ógör. *ὁ ἀγαθός ἄνθρωπος* 'a kiváló férfiú', de *Ἀγαθός ὁ ἄνθρωπος ἔστιν* 'kiváló [Ø] a férfi').

A határozott artikulások közös jellemzője, hogy a kijelölő funkciójú mutató névmásból alakultak ki, a deiktikus jelentés elhalványulásával egyidejűleg végbemenő hangsúlytalanná válás révén. Emiatt figyelhető meg rajtuk többnyire az alakjuk redukciója, továbbá esetenként összetapadásuk a főnévvel. A szövégek kopásával párhuzamosan nőtt a grammatikai szerepük a genusz, illetőleg az eset jelölésében. Talán elég csak arra utalnunk, milyen hatással van a német jelzős szerkezetben a határozott névelő a melléknévi ragozásra. – A határozatlan artikulus nem feltétlenül párhuzamos a határozottal: a bolgár nyelvben nincs is, a románban ritka, és ha megjelenik, bizonytalan az artikulusi értéke, mondhatni alakulóban van, a németben és angolban viszont gyakori. Bármelyik indoeurópai nyelvben találkozunk is vele, az 'egy' jelentésű határozott számnévi jelzőből értékelődött át, és akárcsak számnévi őse, a határozatlan artikulus is egyeztető ragozással igazodik az általa determinált főnév neméhez is.

A főnév szintaktikai funkcióját kifejező esetrendszeret kiegészítő, egyes modern nyelvekben pedig már helyettesítő viszonzószók, az előljárók, vagyis prepozíciók az ige vonzataiként mentesek lehetnének a genusz szerinti váltakozásoktól, mégis számolnunk kell esetükben is a főnév nemétől is függő használatlaltal. Alkal-

manként ugyanis a gyakori együttállás következményeképpen összenőhet a prepozíció és a névelő, mint pl. az olaszban: *a + il > al* vagy *in + la > nella*, vagy a német *in + das > ins*, *in + dem > im* esetében. Ez eredményezheti új szófaji kategória kialakulását is, mint amilyen az olasz vagy a francia nyelv részleő névelője. A németben a határozatlan névelőből fejlődött ki olyan tagadó viszonyzó, amely ugyancsak tükrözi a tagadott főnév nyelvtani nemét: *kein/keine/kein*.

5. A nyelvtani nem hiányának hatása a magyar szófajokra. Lehet, hogy furcsának tűnik egy rendszerben annak a hatását keresni, ami nincs is benne, de ha olyan rendszereket vetünk össze, amelyeknek egyikében megvan egy bizonyos jelenség, a másiktól hiányzik, kézenfekvő, hogy mindkét rendszerben számba vegyük a kérdéses kategória által érintett pontokat, és azt is megvizsgáljuk, hogy a nyilvánvaló különbség milyen eltérésekhez vezethetett a más-más tulajdonságú elemekből felépülő rendszerek működésében.

Mivel sem az élő/élettelen, sem a férfi/nő jelentés nem mutatkozik meg semmilyen hangzásbeli eltérésben a főnevek alakját tekintve, ennek a jelensémozozzatnak ragozásbeli vonzata sincs. A mi főneveink mondatbeli grammatikai alakváltozatait – az agglutináló tendencián és a szabályosan mindig első szótagra eső hangsúlyon kívül – csak a hangrend és illeszkedés törvénye befolyásolja. Mai nyelvallapotunkban erre még a nyelvtörténet során végbement változások rakódnak rá, amelyek a többalakú tövek váltakozásáért meg a toldalékok előhangzós alakváltozatainak „logikátlanságáért” okolhatók (elsősorban a tövégi magánhangzók lekopása és a kétnyíltszótagos tendencia). Mindez persze nem teszi egyszerűbbé a magyar főnevek ragozásának rendszerbe foglalását, hiszen minden egyes szónak megvan a saját története. Bizonyára ez is oka a magyar nyelv sokat emlegetett nehézségének. Erre nézve elég utalnunk PAPP FERENC (1975) és ELEKFI LÁSZLÓ (1994) munkáira. Magától értetődik, hogy ha nem kell a főnévhez igazodni nemek szerint, akkor a főnévvel szó szerkezeti kapcsolatba lépő egyéb szófajokon sem jelentkezik semmi ilyesféle megoszlás. Ezért aztán nincsenek lexikai alakjukban is két- vagy háromvégződésű névmásaink, mellékneveink, számneveink, igeneveink és viszonyszavaink, sem ezeknek valamilyen – nemek szerint is változó – speciális ragozásuk.

A lexémának ez az alakí függetlensége a vele szemantikailag bármily szoros kapcsolatban levő főnévtől nagyobb önállóságot jelent az alkalmazásuk lehetőségeiben is. Sokkal könnyebben főnevesülhetnek, s nem csupán absztrahálódás révén; ez a genuszos nyelvekben sem jelent sok problémát, általában a semleges nem felvételét kívánja meg. A jelzős szerkezetek redukciója azonban már nem történhet meg legalább az elmaradó főnév nemére való utalás nélkül. (Az angol a genuszjelölés hiányában a *one* névmást teszi ki, ha másképp nem tud elkerülni egy felesleges szóismétlést.) Mi ilyenkor a kieső főnévi alaptag szintaktikai viszonyjelölő toldalékát egyszerű hangrendi egyeztetéssel át tesszük a determinánusra, ami ezzel felemelkedik a főnév pozíciójába. Ami azt is jelenti, hogy akcidenális jelentésű, melléknévi tulajdonságú szavaink gyakorlatilag minden olyan funkcióban felhasználhatók a mondatban,

mint a főnevek, ehhez felvehetik mindazokat a viszonyjelölő grammatikai eszközöket, amelyeket a valódi főnevek vennének fel, miközben megőrzi a melléknévi kategóriájukra jellemző alaki sajátosságokat is: jelentésüknek megfelelően fokozhatók, és megmaradnak saját bővítményeik is. Természetesen az ő toldalékolásukra nézve is érvényesek az olyan fonológiai törvényszerűségek és nyelvtörténeti változások, amelyek a főnévragozást is befolyásolják. (A pontosság kedvéért említsük meg, hogy a *kis* melléknév és a *két* számnév csak jelzőként használható, minden más szerepben a *kicsi* és *kettő* alakváltozatok fordulnak elő.)

Mindebből az is következik, hogy melléknévi elemeinknek akkor sem kell kivetkőzniük a saját természetükből, amikor nem egy főnevet minősítenek, hanem közvetlenül kapcsolódnak az igéhez vagy egy igenévhez. Ilyenkor „saját joga” vesznek fel minden olyan szintaktikai viszonyjelölő eszközt, azaz határozóragot, amelynek a segítségével a hely-, idő-, eszköz- stb. jelentéseken túl a mód-, mérték- és állapotféle határozók szerepére is alkalmassá válnak: *Nagyon szép az írásod* ↔ *Nagyon szépen írsz*; *Itt a korábbinál sokkal gyorsabb a Duna folyása* ↔ *Az itt a korábbinál sokkal gyorsabban folyó Duna könnyen elsodorhatja az úszót*; *Úgy szereti, ha a kávé édes* ↔ *Édesen szereti a kávéét*.

A melléknévi jellegű szófajok mássága visszahat az egész szófaji rendszerre és az alaktanra. Egyfelől kialakul az indoeurópai nyelvekhez képest koherensebb kategóriaként a névszók osztálya, mivel a magyar melléknév és a vele sok rokonságot mutató számnevek mondatbeli funkciói és azoknak megfelelő ragozhatósága gyakorlatilag megegyezik a főnévvel. Legfeljebb olyan jelentésmegoszlással találkozunk, mint hogy az előhangzók megszilárdulásával *-n* határozóragunk alakváltozatai alsó nyelvállású magánhangzóval a melléknévi természetű mód- és állapotféle határozói jelentésre specializálódtak (beleértve a számnevekkel kifejezhető számállapot-határozót is) – igaz, nem kizárólagos érvényesüléssel (vö. *fiatalon, nagyon, vakon* stb.). A számneveknek a melléknévek mellé – nem pedig közéjük – sorolását is indokolja a csak rajtuk előforduló *-szor/-szer/-ször* toldalék, amelynek szintaktikai viszonyt jelölő tartalma, valamint eleven (100%-os) produktivitása a számhatározói funkcióban szintén a határozóragokra jellemző. Másfelől ezért hiányzik nyelvtanainkból hagyományosan az adverbiumképzés fejezete, és ezért tartalmaz a magyar határozószók állománya kizárólag olyan lexikai elemeket, amelyek a jelentés specializálódása következtében mind elemszilárdulással váltak a szókészletnek új tulajdonságokat mutató tagjaivá. Az ilyenek pedig már legfeljebb csak jelentésváltozással bonthatók alkotóelemeikre. Szemléltetésül egy homonim példa a határozószóvá merevedett, illetve csupán aktuálisan ragozott névmási helyhatározó különbözőségére: *Erre gyere, itt nincs sár!* (*Merre?* ’a mutatott irányba’, névmási határozószó); *Itt egy söralátét, erre tedd a poharat!* (*Mi-re?* ’a kapott söralátétre’, ragos névmással kifejezett helyhatározó).

És végül: ezért van nekünk a főnévi és melléknévi igenevek mellett kizárólag adverbális bővítményként használható határozói igenevünk, amely (nem a kopulával, hanem) a létige mellett állva (pl. *zárva van*) ezért nem „ha-

tározói állítmány” vagy „állítmányi határozó”, hanem „határozó és állítmány”, mégpedig a *Milyen állapotban van?* kérdésre felelő állapot-határozó, akárcsak a *növés-ben van, tudatá-nál van, ébr-en van* stb. szerkezetek határozóragos névszói szófajú vonzatai. Kétségtelenül valamennyien a létigével együtt felelnek a *Mit állítok?* kérdésre, de ettől még nem lesznek egy grammatikai összetett állítmány névszói része. Az igei rész sem úgy viselkedik, mint nyelvünkben az – esetenként szintén állapotjelentésű, de nem határozói alakú – ragtalan névszó mellett a jelen időben zéró fokú kopula (pl. *A gyerek kanyarós*). Fókuszba helyezésüket az általuk adott információ fontossága indokolja, ezzel a rémának válnak elemévé, ami azonban egy egészen másfajta elv szerint épül fel, mint az alany–állítmány szintagmatikus kapcsolata. Nemcsak nyelvoktatásunkban, egész nyelvtanirói hagyományunkban okoz sok haszontalan vitát, félremagyarázást és félreértést, hogy a különböző szempontú elemzésekkel feltárt eredményeket, valós tényeket elnagyolt definíciókkal, tisztázatlan terminológiával, a szempontok keverésével összebékítve próbáljuk egyetlen közös keretbe kényszeríteni ahelyett, hogy mindegyiket a maguk helyén kezelnénk. (Az alany- és állítmányfogalom tisztázatlanságáról l. pl. BERRÁR 1977: 80–81; ELEKFI 1957, 1986: 18–24; M. KORCHMÁROS 2018.)

(Folytatjuk.)

M. KORCHMÁROS VALÉRIA
Szegedi Tudományegyetem